

BIBLICKÁ DIDAKTIKA

V NÁBOŽENSKÉ PEDAGOGICE

V katolickém i protestantském prostředí se ve 20. století rozvíjely didaktické přístupy pro práci s Biblií, jejichž cílem je pomocí Bible vyprávět o životě člověka a vést ho ke zralosti. Německý římskokatolický teolog a literární vědec Bernd Feininger z Pedagogické vysoké školy ve Freiburgu uvádí stručný přehled těchto přístupů zejména v protestantských církvích německé oblasti a kriticky komentuje některé z nich, s nimiž se můžeme setkat i v současnosti v českém prostředí. Tento článek je volným zpracováním původního německého textu¹, je doplněn o některé informace z katolické náboženské pedagogiky² a v poznámkách jsou uvedeny souvislosti s praxí náboženské výuky v České republice. Historický přehled se týká zejména biblické didaktiky ve výuce náboženství, závěrečná doporučení se vztahují i na katechezi.

Vývoj biblické didaktiky do současnosti

Biblické příběhy byly ve 20. století součástí výuky dětí 1. a 2. třídy formou biblické dějepavy, a to až do začátku 60. let. Šlo v ní o převedení smyslu textu do života žáka. Tradiční biblická didaktika se po smyslu textu ptala a zvažovala, zda a jak se jej mohou žáci naučit. Ve vyšších třídách se vyučoval katechismus, ve kterém byla nauka dokládána biblickými výroky. Nové přístupy k výuce Bible byly hledány v souvislosti s růstem porozumění Biblii. Vývoj biblické didaktiky byl dán vývojem teologie, společensko-ekonomického kontextu, vztahu mezi církví a školou a také vývojem obecné didaktiky.

Prvním iniciátorem změn v biblickém vzdělávání bylo *kérygmatické hnutí*, zaměřené na hlásání jádra naší víry (30. léta). Vyučování, které z něj vycházelo, požadovalo existenciální výklad, aktualizaci a vztah k adresátům.³ Další změnu přinesla *hermeneutická biblická didaktika*, s níž byla spojena exegetická práce s biblickým textem. Na základě výsledků historicko-kritické metody, která poskytuje výklad biblického textu, se pracuje s různě aktivizujícími přístupy, které žákům odhalují význam textu. Hranice využití tohoto přístupu jsou však dány předporozuměním žáků danému textu. Pokud k němu nemají žádný vztah, je tato metoda sama o sobě neúčinná.⁴

K velkému rozvoji náboženské pedagogiky došlo od 60. let 20. století. Italský katolický náboženský pedagog Flavio Pajer jej charakterizoval pohybem kyvadla mezi třemi hlavními oblastmi zájmu: objektem náboženského vzdělávání (tj. tradicí a obsahem víry), jeho subjektem (žáky a studenty) a vztahem k instituci (tj. ke škole, jež je společenskou institucí). V 60. až 80. letech byla hlavní pozornost zaměřena spíše na studenty, v 70. a 80. letech na školu, směry 80. let se vrátily k tradici a obsahu víry, aby se v 90. letech kyvadlo zájmu „přehouplo“ opět ke studentům. Tyto tendence se projeví i v biblické didaktice.

Mezi 60. a 80. lety se rozvíjela výuka náboženství *orientovaná na problémy*, která klade do popředí životní otázky žáka. Třída se stala jakousi laboratoří a učitel animátorem dialogu. Deduktivní způsob vyučování byl nahrazen induktivním přístupem. B. Feininger zmiňuje, že tento přístup byl vystaven velkému pokušení využít velký potenciál Bible přispívající k řešení problémů a zaměřit se pouze na její nabídku smyslu. Proto se uskutečnily pokusy doplnit jej zprostředkováním vědění o Biblii.

Nedostatky tohoto přístupu řešila biblická didaktika *vycházející z principu korelace*. Jejím klíčovým pojmem je „zkušenost“. G. Baudler popsal vzájemné osvětlování dnešní zkušenosti a biblické tradice tzv. „biblicko-didaktickým čtvercem“. Hodina začíná četbou textu ze života nebo se zabývá aktuální zkušeností žáků, např. nasloucháním. Následuje četba biblického tex-

tu, který zpracovává totéž téma, např. povolání Samuela. Cílem je osvětlit lidskou zkušenost biblickou tradicí. Tento způsob četby přináší žákům větší užitek, biblická tradice zůstává v centru vyučování a zároveň zde dostává mnohem větší prostor interpretace této tradice na základě její souvislosti se zkušeností. Úskalím tohoto přístupu může být redukce na předpokládané podobnosti mezi zkušeností a biblickým textem. Předností je, že tradice víry prokazuje svoji schopnost odpovídat na existenciální otázky člověka. Princip korelace posílil důraz na „celého člověka“ a jeho porozumění skutečností pomocí symbolů. Nedostatkem tohoto přístupu je jeho státnost: nedostatečně bere v úvahu, že vzájemný vztah mezi zážitkem člověka a biblickou zkušeností se dynamicky vyvíjí. Víru člověka je třeba konfrontovat s vírou biblických postav. E. Schillebeeckx se domnívá, že toto je možné i u lidí, kteří se vědomě i nevědomě stavějí proti náboženství.⁵

Současná biblická didaktika se snaží zohledňovat rozšířený pojem korelace, který bere v úvahu dynamiku procesu mezi čtenářem biblického textu a jeho vlastní zkušeností. Tato snaha se potkává i s tendencemi soudobé biblické vědy, která klade větší důraz na nové „vznikání“ textu v jeho souhře se čtenářem, popřípadě posluchačem.

Nové cesty biblické didaktiky

Soudobé literárně vědecké a komunikačně teoretické přístupy přesunuly důraz na recepci textů⁶ a tím na čtenáře, popř. na akt četby. Četba textu se vnímá nikoli jako „pasivní“ konzumace, ale jako „aktivní“ a produktivní proces. Často se hovoří o tom, že čtenář text „utváří“ nebo „inscenuje“. Martin Walser říká: „Četba není něco takového jako poslech hudby, ale jako hra na hudební nástroj. Nástrojem je sám čtenář.“⁷ Nejde prostě jen o (dobře míněné) propojení světa Bible se světem, v němž žijí posluchači či čtenáři, ale o produktivní, živou rekonstrukci a ve smyslu pedagogiky o dialogické dění. Boží slovo by se mělo stát událostí, nikoli něčím, co se prostě „vybaví“. *Dialogická biblická didaktika* se tedy chápe jako *interakční hra*. Výběr textu zohledňuje celkovou souvislost tohoto dialogu. Životní situace a vnímání textu se propojuje otevřeným procházením se žáky a jejich individuací. K tomu píše Rudi Ott: „Samotná biblická víra chce konkrétně propojit s Bohem lidské zakoušení svobody a touhy, rozervanosti a viny, krachu a pomíjivosti. Je záležitostí didaktiky začít dialog a doprovázet jej. Tento dialog má určitou strukturu, v níž zůstává v pohybu vzájemný vztah mezi biblickým textem a žákem... Tato vzájemná výměna se odehrává jednou více na úrovni žáka, jindy více v oblasti Bible... Pojetí nevychází z předcházejícího vztahu partnerů dialogu k tradici víry, ale chce tomuto „setkání“ teprve napomoci.“⁸

O biblické pedagogice v období postmoderny píše M. Baumann, že „považuje biblický text za **zpodobení lidské existence poeticko-náboženskou formou**. Zřídka se jakékoli apologetiky. S vědomím mnoha možných pohledů pracuje tato biblická hermeneutika s výběrem textů, které mohou být doplněny texty jiných tradic. Každý má sám určit, co je rozhodující.“⁹ Biblicko-didaktická reflexe tedy nestanovuje smysl textu. Nedá si jej předepisovat ani exegezi. „Má spíše za úkol organizovat proces vyučování tak, aby žáci sami byli schopni interpretace různých vyprávění..., neboť jejich interpretace je součástí jejich sebeutváření. Interpretují, když se utvářejí jako autonomní subjekty, interpretují, když navrhnou a rozvíjejí projekt svého života.“¹⁰

B. Feininger komentuje postmoderní přístupy následovně: „Na těchto postmoderních přístupech je zcela určitě pozitivní, že se rozcházejí s monologickou strukturou výuky Bible a aktivizují kreativní, mnohohlasý potenciál Bible. Kriticky je třeba uvážit, zda tento silně emancipační pohled na Bibli nehrozí redukcí její vlastní ‚závažnosti‘; zda není Boží slovo chápáno jen jako katalyzátor procesů probíhajících ve vědomí a nezůstává nakonec pohledem autonomního subjektu na sebe, podobným pohledu do zrcadla. Autonomní subjekt vyžaduje společenství a mnohoválnost (což přirozeně vyplývá z Bible).“

Přímý dialog s Bibli

Autor tohoto přístupu Ingo Baldermann hledal biblicko-didaktický přístup, který vychází přímo z Bible. Hledá didaktiku samotné Bible, protože ji nepovažuje za knihu, která obsahuje nauku, nýbrž za knihu, která sama učí. Chápe ji jako knihu, která člověku otevírá oči pro zkušenosti, jež jsou zdrojem naděje. „Naděje nemůže být zprostředkována jako nauka; naděje musí být krok za krokem vždy znovu a nově hledána a je třeba se jí vždy znovu učit.“¹¹ Vnitřní struktura Bible není ničím jiným než stálým dialogickým procesem. Nelze z ní odvodit teologický systém, který by neměl žádné rozpory; místo toho nacházíme mnoho hlasů zapojených do vzájemného rozhovoru, a to v nezvyklých jazykových formách, které mě nechávají vnímat nově a chápat jinak. Dialog uvnitř Bible mě vyzývá k setkáním, skrze která se mohou změnit. Jen tak se mohou naučit být sám sebou. Tam, kde jsou obsahy těžko pochopitelné, postačí části a zřetelné jazykové obrazy, které provokují a odkazují k celku. Od těchto názorů odvíjí Baldermann svou kontextuální exegezi v rámci didaktiky naděje. Chápe současný kontext života mladých lidí jako „zatemnělý“ a globálně ohrožený. Bible však bere vážně právě negativní zkušenosti života. Vyjadřuje se také nářkem, bojem, útlakem a smrtí. A právě na tomto pozadí poskytuje naději věrohodnou srozumitelnost: slova pro život (především žalmy); příběhy proti smrti; prorocký výrok a projevy spravedlnosti; učí vzkříšení (příběhy o osvobození). K tomu Baldermann zpracovává širokou paletu metodických pokynů: vyprávění, neverbální ztvárnění malováním, hudbou, pantomimou, tancem.

Rozpomínat se a doufat

Jinak než Baldermann se pokouší včlenit vzdálenou minulost biblického světa do svého didaktického přístupu G. Theißen¹²: Historické rozpomínání a duch naděje patří nerozlučně k sobě! Baldermannem objevený dvojitý rozhovor Bible je pro Theißen především rozhovorem, v němž se vzpomíná. A pečlivé historické zakotvení Bible ukazuje jeho mnohostranné, multikulturní pozadí také v Novém zákoně a raném křesťanství. Biblická identita ve Starém a Novém zákoně se vytváří z různých skupin. Zde spočívá ještě neobjevená šance pro význam Bible v rozhovoru s multikulturním světem. I zde se můžeme odvolávat na vnitřní strukturu samotné Bible. Obsahuje úžasnou různorodost: od pesimistického náhledu na svět ze strany Kazatele až po tajemství Krista v Janově evangeliu; od zdánlivě válečnického ducha knih Jozue a Soudců k blahoslavenství tvůrců pokoje v horském kázání, od milostné lyriky Písně písní ke chvále askeze u Pavla, od prorocké radikálnosti k rozvážnosti pastorálních epištol.

Theißen nabízí otevřený seznam patnácti základních témat Bible (např. stvoření, moudrost, zázraky, naděje, zástupná funkce, exodus, soud...) a vidí je ve vztahu ke kontextu orientovanému na problémy (např. nahodilost, pravidelnost, neurčenost, utopie, osvobození, účast, odpovědnost...). Takto se mu daří radikálněji než pomocí tradičních dogmatických témat poukázat na biblickou identitu v proměnách času a nechat vyniknout jak vzdálenost světa Bible od naší současnosti, tak na druhou stranu i jeho blízkost. Vzdálenost a blízkost – to je formální pole, na kterém se dnes musíme vyrovnávat s Bibli. Tato snaha je podporována novými tematickými řadami exegeze k centrálním biblickým obsahům.¹³ Na rozdíl od fascinující subjektivní „bezprostřednosti“ Bible u Baldermanna vidí Theißen historickou „roztroušenost“ s jejími komplikovanými vztahy. Ani v současné době tomu není jinak; takto se stavějí základy, má-li někdo být člověkem, dítětem, žákem. Theißenův přístup doplňuje imanentně literární postup Baldermannův.

Rámcové požadavky pro biblickou didaktiku

B. Feininger uzavírá svůj článek rámcovými požadavky k tématu biblické práce ve výuce náboženství a v katechezi, a to především s ohledem na děti a mladé lidi, u kterých jde o to, aby jejich setkání s Bibli přispělo k jejich vyprávění a utváření jejich vlastní osobnosti. Jedná se o dva základní požadavky, z nichž vyplývají další¹⁴:

- *Subjektivita a otevřená cesta*: Dnešní biblická práce musí být především otevřená a musí chápat interakci mezi čtenářem a textem jako proces. Musí vycházet vstřícně zájmu účastníků o takové chápání náboženství, které je blízké životu a zkušenostní. Je třeba se vyhnout nepromyšlenému, normativnímu použití tradice jako důkazu pro teologické, antropologické nebo etické obsahy – i tam, kde jde o oblíbená témata současné teologie! Účastníci řídí svou objevitelskou cestu Bibli, katecheta či učitel je doprovází. Více než dříve je třeba zaměřit pozornost na přelomy a mezní zkušenosti, zvrát běžných měřítek, na „extrémní případy“ Bible: na vše, co vybízí k diskusi, láká k protestu! Naprosto převrácené by zde bylo nutit ke znalosti faktů, k výukové dokonalosti, ke kontrolovatelnému výsledku setkání nad Bibli (i když se toho musí u jistých obsahů dosáhnout).
- *Samostatné charisma biblické práce*: Účastníci biblické práce nejsou až druhým článkem za příslušnou vědou (exegezi) ani se nejedná o předávání teologických poznatků odbornými didaktickými postupy. Katecheta (odborně vzdělaný a dále se vzdělávající) napomáhá procesu vyrovnání

se s Biblií, při kterém v účastnících působí živý Bůh. Mezi věřícími vytváří řeč o Bohu společenství. Právě při katechezi s biblickým textem se ukazuje, že katecheta je poslaný (misie), popř. povoláný.

Z postavení učitele i katechety jako toho, kdo je k biblické práci povoláný a poslaný ke svým žákům nebo účastníkům katecheze, vyplývá, že má **napomáhat k odhalení „přediva“ životních událostí a oblastí**: z motivů a obsahů, k nimž vede víra, by se pro katechety i účastníky měly stát „motivace“, aby narativní struktura Bible mohla napomoci vytvořit narativní charakter lidské osoby. Jde o službu žáku (či katechizovanému), který se učí zacházet s mnoha různými zkušenostmi. Význam vyprávění při biblické práci získává přitom novou hodnotu. Zároveň je třeba dbát na vývojové fáze jednotlivých účastníků. V podstatě však **platí právě pro děti**:

- **Důležitý je dobrý začátek**: U dětí a mladých lidí máme jedinečnou šanci vědomě utvářet první setkání s Biblií: z pedagogického hlediska má zvláštní význam první zkušenost jako předehra pozdějšího postoje na vyšší úrovni. Platí to rovněž o „pravidlech naslouchání a četby“ již v útlém věku dětí. (Pozor na dětinskost a sentimentalitu! Je třeba pečlivě vybírat tzv. Bible pro děti!)
- **Podporovat tvořivost a vlastní názor**: pokračovat v „psaní Bible“. Newyorský rabín Marc Gellman vydal v roce 1998 knihu s názvem *Co si myslí Bůh – příběhy o příbězích z Bible*. V ní píše: „Nezapomínejte prosím své otázky. Vaše otázky jsou částí biblických dějin. Vaše odpovědi na vaše otázky se možná stanou novými příběhy o vyprávěních z Bible.“ Podobnost mezi narativní tradicí (Bible) a narativní strukturou člověka umožňuje kreativní pojetí vyprávění a pokračování v psaní Bible, a to více, než jsme dříve chtěli připustit! Často nám k tomu chybí jen odvaha, protože ulpíváme na „sloveh“ místo toho, abychom pro sebe načerpali celkový smysl Božího slova.
- **„Vytvořte z mých příběhů modlitby“**: Vzpomínejte na svůj dosavadní život a předložte ho Bohu jako prosbu! Tato výzva z knihy Elieho Wiesela *Zapomenutý* (1992) vede k požadavku, abychom při pátrání po Božích stopách v Bibli probouzeli schopnost vzpomínat – vytvářet svoji vlastní dějinnou existenci, a to i v dialogu mezi náboženstvími. Zejména se to týká židovství a křesťanství a také islámu. Jinými slovy jde o to jít novými cestami na základě dialogu s posvátnými texty světových náboženství. A dále pomoci aktualizovat Biblii v kulturní paměti (umění, hudba a literatura). Z hlediska biblické didaktiky to znamená: *podporovat spolupráci s jinými obory nebo s biblickým kroužkem ve farnosti*, využívat exkurze, návštěvy (např. biblické výstavy) apod. Patří k tomu všechny formy, které podporují osobní, zkušenostně pojaté přisvojení Bible, „cesty živého výkladu Bible“. Patří sem také např. spolupráce s divadelní skupinou zaměřenou na biblické projekty nebo výchova k chápání symbolů.

Závěrečné slovo přenechává B. Feininger rabínu Marc Gellmanovi: „Nalezneš naději, kde je tvá naděje už mrtvá. Nalezneš radost, kdo jsi smutný. Nalezneš slova, která tě naučí správně žít tam, kde neděláš, co je správné. Nalezneš slova, která ti ukáží, jak můžeš pracovat pomaleji, když pořád jen spěcháš, a slova, která ti pomohou pomyslet na projev vděčnosti přinejmenším dvojnásobně vzhledem k tomu, kdy říkáš ‚já chci‘. A budeš nacházet příběhy o mluvících hadech, velkých povodních, o zábach padajících z nebe a mnoho jiných skutečně humorných

a zvláštních a podivných příběhů... DEJ SE TEDY DO PRÁCE A ZAČNI NA TOM MÍSTĚ ČÍST BIBLIÍ!“

Překlad původního textu: Petr Chalupa

Zpracování článku: Petr Chalupa a Marie Zimmermannová

Poznámky:

- 1 Článek byl uveřejněn v časopise *Bibel und Kirche* 1/2001, s. 148–155 pod názvem „Mit der Bibel das Leben erzählen“.
- 2 Podle učebního textu pro kurz didaktiky náboženského vzdělávání v akademickém roce 2009–2010 na Katolické univerzitě v Lovani, jehož autorem je prof. D. Poliefeyt.
- 3 V našem prostředí se podobné pomůcky objevily pouze v samizdatu v 70. letech.
- 4 Podobný princip je u nás uplatňován v metodických materiálech doporučených „Osnovami pro výuku předmětu náboženská výchova pro 1. a 2. stupeň ZŠ“. V těchto metodikách se hojně pracuje s biblickými příběhy, jejichž výklad je v metodice přímo obsažen a žáci se k němu přibližují prostřednictvím různých „dynamik“. Tyto postupy však předpokládají, že děti mají kladný vztah k Bohu, že ho mají rády. Vyplývá to zejména z formulací cílů jednotlivých lekcí.
- 5 Lze říci, že přístup korelativní biblické didaktiky se v českém prostředí částo uplatňuje v malých skupinách, které společně čtou a uvažují nad biblickými texty.
- 6 Proces recepce popisuje např. J. Hrbáček v článku „Recepce textu, jeho analýza a interpretace“ v časopise *Naše řeč* č. 1/2005: „Recepční proces začíná podle H. R. Jausse u ‚horizontu očekávání‘, recipient už předem od textu něco očekává. Očekávání může recepční proces i provázet a postupem něho se měnit. Avšak vlastní recepce textu začíná až jeho percepcí zrakem nebo sluchem (popř. hmatem pomocí slepeckého písma) a téměř současně s tím jeho dekódováním a pokračuje porozuměním obsahu textu prostřednictvím jeho významové struktury. Interpretace je pak podle mého názoru finální fáze recepce textu projevu, pochopení smyslu jeho existence. V tomto stručně načrtnutém intersubjektivním modelu recepce vynechávám následnou reakci, kterou text vzbudí, protože není již součástí vlastní recepce textu.“ (<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7813>)
- 7 KOSCH, D. Kontextuelle Bibellektüren, In: *BiKi* (52) 2/1997, s. 55.
- 8 Lernen in der Begegnung mit der Bibel, s. 302n.; srov. od téhož autora Dialogische Bibeldidaktik, Frankfurt/M., 1990.
- 9 BAUMANN, M. Bibeldidaktik als Konstruktion eines autonomen Subjekts. In: LÄMMERMANN, G. aj. (vyd.), 1999, s. 33–43, zde s. 40n.
- 10 Tamtéž s. 41.
- 11 BALDERMANN, Ingo. *Úvod do biblické didaktiky*. Jihlava : Mlín, 2004, s. xiii.
- 12 Gerd Theißen (nar. 1943) je autorem řady publikací, jejichž vliv je v odborném i laickém prostředí enormní. Např. jeho „exegeze v narativní formě“, jakýsi odborný román o historickém Ježíši se sugestivním názvem *Der Schatten des Galläers*, vyšel německy prozatím v šestnácti vydáních, kromě toho ve všech světových jazycích a v mnoha jazycích dalších včetně češtiny (*Galilejský*, Praha: Kalich 1996). Theißenova kniha *Der historische Jesus*, kterou napsal společně s Annette Merz, patří mezi povinnou literaturu ke státní zkoušce z biblistiky na mnoha teologických fakultách v Německu. Jakkoli mohou být Theißenovy didaktické podněty k práci s Biblií podnětné, je třeba též připomenout, že jejich autor je čelný představitel liberální protestantské exegeze a jeho výklad Písma je poznamenán psychologickou a sociologickou redukcí biblických témat.
- 13 Např. DOHMEN, Chr., SÖDING, Th. (vyd.): *Die Neue Echter Bibel-Themen*, Würzburg, 1999 a násl.
- 14 B. Feininger se u níže uvedených bodů odvolává na řadu prací německých soudobých autorů. Odkazy zde neuvádíme.